

ISSN 0202—3342

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1986 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1987

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1986

VILNIUS

1987

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DES WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1986

VILNIUS

1987

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1986

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1987

BBK 63.3(2L)

Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ZEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

**L 0503020900—132 Z—87
M 854(08)—87**

© LTSR MA Istorijos institutas, 1987

ŠIAULIŲ EKONOMIJOS MIESTŲ IR MIESTELIŲ GENEZĖS IR ŪKINĖS-ARCHITEKTŪRINĖS RAIDOS KAI KURIOS YPATYBĖS

ALGIMANTAS M I S K I N I S

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo nemažai pasauliečių ir dvasininkų feodalų (Radvilų, Sapiegų, Chodkevičių, Pacų, Oginskių, Žemaičių ir Vilniaus vyskupų) bei valstybinių valdų (Alytaus, Gardino, Šiaulių ekonomijos), kurios ne tik užėmė dideles teritorijas, bet ir daugeliu atžvilgių buvo tvarkomos gana autonomiškai, tad ir ne visai vienodai. Daugiausiai dėl to, o iš dalies ir dėl kitų priežasčių, šiose valdose susidarė tam tikros ūkinės, demografinės ir statybinės-architektūrinės ypatybės. Itin ryškios jos buvo kai kuriose privačiose valdose (Radvilų, Chodkevičių, Žemaičių vyskupo), mažiau pastebimos — valdovo ekonomijose, kurios buvo administruojamos daugiau laikantis visoje LDK tuo ar kitu metu egzistavusios tvarkos, nors kai kada gerokai priklausė ir nuo atskirų valdytojų iniciatyvos. Šiame straipsnyje mėginama atskleisti ir panagrinėti Šiaulių ekonomijos (toliau — ŠE) miestų ir miestelių genezės ir ūkinės-architektūrinės raidos kai kurias ypatybes nuo ekonomijos įkūrimo 1589 m. iki jos likvidavimo 1795 m. (kai ekonomija buvo dovanota grafui Platonui Zubovui).

Tyrimo objektas — miestai ir miesteliai, kurie, ŠE riboms keičiantis, visą laiką jai priklausė. Dėl to prie nagrinėjamų objektų nepriskirti: Pakruojis (ekonomijai priklausė 1639 ir 1649 m.¹, 1775 m. buvo Upytės pavietae²), Padubysys (ekonomijos ribose buvo 1657 m.³, 1789 m. jai nepriklausė⁴), Lygumai (ekonomijoje buvo XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje⁵, 1795 m. priklausė Upytės pavietui⁶) ir Seduva (kurį laiką buvo ŠE, vėliau pagal valdovo privilegiją nuo jos atskirta⁷). Prie nagrinėjamų miestelių nepriskirta ir Šakyna, kuri ŠE buvo visą arba beveik visą laiką⁸, bet neįgijo

¹ Lietuvos TSR respublikinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — RB RS). F. 93. Apl. 20; Lietuvos TSR Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). Mf. 272.

² Lietuvos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — CVIA). F. 11. Ap 2. B. 268. L. 33.

³ CVIA. Mf. 4174.

⁴ CVIA. F. 11. Ap. 2. B. 29. L. 5.

⁵ MAB RS. F. 267—1168. L. 240—241.

⁶ CVIA. F. 11. Ap. 2. B. 268. L. 33.

⁷ Регестры и надписи: Свод материалов для истории евреев в России (80 г.—1800 г.). С.-Петербург, 1910. Т. 2. С. 300.

⁸ CVIA. F. 11. Ap. 2. B. 162.

prekybos ir amatų centro funkcijų, nors 1647 m. pavadinta „Naujuoju miesteliu“⁹, 1732 m.— miesteliu¹⁰, o XVIII a. antroje pusėje net gavo Magdeburgo teises¹¹. Tad šiame straipsnyje apsiribojama Šiaulių ir Joniškių miestų, Radviliškio, Gruzdžių ir Meškuičių miestelių, taip pat Žagarės miestelio dalies pietiniame Svėtės upės krante (SE egzistavimo laikotarpiu tai buvo savarankiškas Naujosios Žagarės miestelis) nagrinėjimu. Visi suminėti miestai ir miesteliai (be Meškuičių, kurie administracinės reikšmės neturėjo) užfiksuoti 1781 m. SE žemėlapyje.

Straipsnyje remiamasi nagrinėjamų miestų ir miestelių istorinės-urbanistinės raidos apybraižomis, kurios parašytos panaudojant visą žinomą archyvinę bei spausdintą medžiagą ir paskelbtos: apie Šiaulius (pagrindiniai centro raidos bruožai) — šio miesto centro transporto problemoms skirtame leidinyje¹², apie Joniškį, Gruzdžius ir Žagarę — Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto tęstiniuose leidiniuose¹³, apie Radviliškį — šio rajono laikraštyje¹⁴, apie Meškuičius — Vilniaus inžinerinio statybos instituto tęstiniame leidinyje¹⁵.

Tiriant SE miestus ir miestelius, laikytasi bendros programos, kurioje akcentuojama: 1) genezė, 2) ūkinė veikla ir demografija, 3) planas, užstatymas ir vaizdas. Šiame straipsnyje, dėl ribotos jo apimties, tyrimų medžiaga pateikiama sutrumpintai, o duomenų šaltiniai iš apybraižų nekarotjami.

Genezė

Keturi iš šešių nagrinėjamų miestų ir miestelių istorijos šaltiniuose paminėti arba pagrįstai spėjami įsikūrę prieš SE įsteigimą. Tai Šiauliai (1236 m.), Joniškis (1289 m.— kaip žiemgalių pilis ir gyvenvietė Sidabrė, o dabartinėje vietoje — nuo XVI a. pabaigos), Žagarė (1253 m.— kaip žiemgalių srities centras, 1490 m.— dabartinėje vietoje) ir Radviliškis (XV a. pabaiga—XVI a. pradžia).

⁹ MAB RS. F. 372, 2-A. L. 1.

¹⁰ CVIA. LM-162. L. 956—957.

¹¹ Miškinis A. Privilegijuotosios Lietuvos gyvenvietės ir jų tinklo vystymasis XIII—XVIII a. // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra. 1963. T. 3, sąs. 3. P. 134, 135, 142; Kryževičius V. Lietuvos privilegijuotieji miestai. V., 1981. P. 88.

¹² Miškinis A. Centro raidos bruožai // Šiaulių centro transporto problemos. V., 1975. P. 6—17.

¹³ Tyla A., Miškinis A. Joniškis // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. 1981. T. 4. P. 68—113, 124—135; Miškinis A. Gruzdžių istorinė urbanistinė raida // Lietuvos TSR architektūros klausimai. 1979. T. 6, sąs. 1. P. 62—80; Miškinis A. Žagarė // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. V., 1984. T. 7. P. 55—134, 137—144, 148—154.

¹⁴ Miškinis A. Kada įsikūrė Radviliškis? // Komunizmo aušra. 1978. Birž. 28. Nr. 27 (3650). P. 7; Miškinis A. Radviliškis nuo XVI a. iki XVII amžiaus vidurio // Ten pat. 1978. Rugp. 30. Nr. 36 (3659). P. 5; Miškinis A. Radviliškis nuo XVII a. vidurio iki Tyzenhauzo reformų // Ten pat. 1978. Spal. 11. Nr. 42 (3665). P. 7; Miškinis A. Radviliškis Tyzenhauzo reformų metu ir valstybės žlugimo išvakarėse // Ten pat. 1978. Gruod. 6. 50 (3673). P. 7.

¹⁵ Miškinis A. Meškuičių istorinė urbanistinė raida // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas. Kaimo gyvenviečių planavimas. 1986. P. 107—116.

Nors yra duomenų, kad VIII—X a. vakariniame Talšos ežero krante buvo keletas gyvenviečių, be to, buvo pareikšta nuomonių (V. Lastas), kad Šiaulių miestas kūrėsi XI—XIII a., iki šiol nepavyko nustatyti, ar tuo metu dabartinio miesto vietoje jau galėjo būti gyvenvietė — miestelio, vėliau miesto, užuomazga. Iki XV a. vidurio apie Šiaulių duomenų beveik nėra, nes intensyviau plėtoti jie pradėjo turbūt tik po Žalgirio ir Pabaisko kautynių. 1445 m. buvo pastatyta pirmoji medinė bažnyčia — vadinasi, gyvenvietė galėjo būti nemaža ir gana svarbi. Ją, matyt, ugdė prekybiniai keliai, eję per Šiaulius iš Vilniaus į pajūrį ir nuo Rygos link Tilžės (per Kražius ir Kaltinėnus). 1522 m. minimas Šiaulių valsčius. Miestelis pažymėtas 1555 m. Kasparo Vopelos sudarytame Europos žemėlapyje (vadinamas Sovli).

Vadinasi, keturiems miestams ir miesteliams, iki SE įsteigimo jau egzistavusiems būsimos ekonomijos teritorijoje, naujo administracinio vieno sukūrimas aptariamam aspektui negalėjo turėti konkretaus poveikio, nebent tuo atveju, jei kuris iš jų vėliau būtų buvęs perkeltas arba persikėlęs į kitą vietą. O tai kaip tik tinka Joniškiui, kurio vieta po 1594 m. gaisro pasikeitė — iš žiemgalių Sidabrės (vėliau — Kalnelio) miestelis persikėlė į dabartinę vietą. Kiti du miesteliai (Gruzdžiai ir Meškuičiai) buvo įkurti jau įsteigus ekonomiją.

Tikslesnis Gruzdžių gyvenvietės atsiradimo laikas neišaiškintas. 1568 m. Gruzdžiai atiteko Jonui Chodkevičiui, tačiau nėra duomenų, ar dvare tuo metu jau buvo kaimas — dabartinio miestelio užuomazga. Gruzdžių kaimas istorijos šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1623 m., o 1636 m. jo vietoje įsteigtas miestelis („...miasteczko Zamusze nowo w roku 1636 założone, gdzie przedtym było siolo Gruzdzie. .“).

Dažniausiai nurodoma, kad Meškuičiai istorijos šaltiniuose minimi nuo XVII a. pradžios. Galimas daiktas, kad tuo metu ar kiek vėliau jie ir įsteigti, nes 1649 m. kaime surašyta 17 valakų, iš kurių buvo apgyventa tik $8\frac{1}{8}$.

Taigi ir Gruzdžiai, ir Meškuičiai turbūt įsikūrė XVII a. pirmojoje pusėje. Tai buvo laikotarpis, kai ėmė ryškėti Respublikos ūkinio smukimo simptomai, todėl iš dalies dėl šios priežasties naujų gyvenviečių, juo labiau — prekybos ir amatų centrų, LDK buvo kuriama gerokai mažiau negu XVI a. antrojoje pusėje¹⁶. Daugiau rūpintis palaikyti jų ūkinį lygį, plačiau teikiant prekybines privilegijas arba savivaldos teises. Gruzdžių ir Meškuičių kaimų įsteigimą ir Gruzdžių kaimo (kuriame iki tol buvo 10 valakų) pertvarkymą į miestelį galėjo stimuliuoti ir poreikis atkurti gyvenvietes, o gal ir pakoreguoti jų tinklą po 1610 ir 1630 m. SE nusiaubusio maro. Tai galbūt patvirtina ir duomenys, kad maždaug tuo metu ekonomijoje buvo įsteigta (arba atkurta) ir daugiau gyvenviečių: 1647 m. minima Domeikos žemė prie naujo Sakynos miestelio („...pod Nowym miasteczku Szakiniem. .“¹⁷), kitos naujos gyvenvietės. Taigi Gruzdžių ir Meškuičių įkūrimą, kaip atrodo, daugiau lėmė lokalinės vystymosi ypatybės negu bendri

¹⁶ Kryževičius V. Min. veik. P. 10 (1551—1575 m. pirmą kartą istorijos šaltiniuose paminėta 123, 1576—1600 m.— 271, 1601—1625 m.— 23 ir 1626—1655 m.— 64 LDK miestai ir miesteliai).

¹⁷ MAB RS. F. 372, 2-A. L. 1.

visai LDK poreikiai: SE XVII a. pirmojoje pusėje susidarė 33,3% visų miestų ir miestelių, o LDK — tik 10,7%.

Savitos SE sąlygos greičiausiai nulėmė ir Jonišio įsikūrimą naujoje vietoje (persikėlimą iš Sidabrės—Kalnėlio), nes XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje LDK miestai bei miesteliai itin retai keisdavo savo vietą. Bene didžiausią reikšmę tam galėjo turėti reformos, kurios buvo įvykdytos 1572—1616 m. Radviloms valdant SE. Nutiesus naują kelią iš Šiaulių link Mintajos ir Rygos, senoji to kelio trasa per Kalnelį neteko ankstesnės reikšmės, o tai neigiamai paveikė Jonišio prekybą ir augimą. Tačiau miestelio persikėlimui pradžią greičiausiai davė tik 1594 m. gaisras.

Ūkinė veikla ir demografija

Miestų ir miestelių ūkinę veiklą nusako duomenys apie turgus ir prekymečius, karčemas, krautuves, amatininkus ir pan., demografiją — gyventojų skaičius ir struktūrą (verslai, tautybė, socialinė padėtis ir pan.). Pažymėtina, kad tiek vieni, tiek kiti duomenys apie SE miestus ir miestelius nepakankamai išsamūs, kai kurie gal ir ne visai tikslūs. Didžiuma jų pateikta lentelėje.

Turgūs ir prekymečiai — ryškiausia miestų ir miestelių ūkinės veiklos charakteristika. Nėra tikslių žinių apie jų atsiradimo laiką daugumoje SE miestų ir miestelių, be to, neaišku, ar jie buvo oficialiai leisti prieš įsteigiant SE, ar vyko spontaniškai. Sprendžiant iš netiesioginių duomenų, atrodo, kad turgūs ir prekymečiai Šiauliuose ėmė rinktis ne vėliau kaip nuo XV a. vidurio, Joniškyje — nuo miestelio persikėlimo į naują vietą (anksčiau vykdavo ir senoje vietoje), N. Žagarėje — apytikriai nuo XVI a. vidurio (nors šalia, už Švėtės upės — S. Žagarėje, turgūs ir prekymečiai buvo leisti dar 1495 m. privilegija; N. Žagarėi analogiška privilegija suteikta tik 1687 m.), Radviliškyje — nuo XVI a. pradžios (oficialiai leisti 1687 m.), Gruzdžiuose — turbūt nuo miestelio įsteigimo 1636 m., Meškuičiuose — tikriausiai nuo turgaus ir prekymečio privilegijos suteikimo 1691 m.¹⁸ Taigi dviejuose iš šešių miestų ir miestelių, įsteigus SE, atsirado turgūs ir prekymečiai. Abiem atvejais jie susidarė jau ekonomijoje įsteigtose gyvenvietėse ir buvo oficialiai leisti. Nors Gruzdžiams privilegija nebuvo suteikta, tačiau ją tam tikra prasme atstojė tai, kad 1636 m. steigiant miestelį buvo leista išmatuoti turgaus aikštę. Meškuičiuose leisti turgūs buvo anuliuoti po 16 metų, t. y. 1707 m., tačiau iki to laiko neabejotinai vyko, nes kitaip nebūtų susidariusi 1707 m. minima turgaus aikštė. Turgų panaikinimas Meškuičiuose — beprecedentinis faktas LDK, jo priežastis kol kas ne visai aiški. Juo labiau, kad turgūs buvo panaikinti mažiausiai tinkamu ūkinei veiklai SE koreguoti laikotarpiu — Šiaurės karo metu. Kadangi tai specifiskas SE ūkinio gyvenimo įvykis, dėl kurio XVII a. pabaigoje—XVIII a. pradžioje miesteliu buvę Meškuičiai po Šiaurės karo sunyko ir virto kaimu, jį reikėtų kiek panaigrinėti.

Vargu ar Meškuičių turgaus panaikinimas galėjo turėti ką nors bendra su neoficialiais turgumis ar „pakampių“ prekyba, SE vykusia dar XVII a.

¹⁸ CVIA. LM-146. L. 209; Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraščių skyrius. F. 1 (SD)—69.

pirmojoje pusėje, kurią palaikė ne tik iš Kuršo atvykstantys prekyautojai, bet ir kaimuose apsigyvenę žydai. Nes jiems, laikantis „senų papročių“ ir pagal 1650 m. Jono Kazimiero privilegiją, XVII a. dar nebuvo leista gyventi ir prekiauti SE miestuose ir miesteliuose. Pirmą kartą tokia neoficiali prekyba SE buvo uždrausta 1631 m.; draudimas keletą kartų pakartotas 1674—1682 m., po to — 1718 m. LDK buvo nemaža miestų ir miestelių (ypač Sūduvoje), kuriuose žydams buvo draudžiama kurtis. Bet dažniausiai tai būdavo pačių miestų iniciatyva, ne visada susilaukdavusi valdovų paramos, kaip kad SE. Taigi XVII a. nelegaliai prekiaavę kaimuose žydai netiesiogiai smukdė SE miestus ir miestelius (ypač Joniškį), bet kažin ar galima laikyti, kad tokia nelegali prekyba vyko ir turgaus privilegiją 1691 m. gavusiuose Meškuičiuose.

Matyt, Meškuičių turgūs buvo panaikinti, siekiant suformuoti didesnes ūkinės veiklos zonas¹⁹ Šiauliams ir Joniškui — SE miestams, turintiems magdeburginės savivaldos teisę, kurių prekyba buvo nepakankamai išvystyta. Neaišku, kas stabdė prekybos plėtotę, nes SE miestų ir miestelių tinklas buvo retesnis negu LDK (3,5 miesto ir miestelio 1000 km² teritorijoje, tuo tarpu LDK — 4,3/1000 km²)²⁰. Kadangi Meškuičiuose, kurie neturėjo miesto teisių, turgaus mokesčiai buvo mažesni negu Šiauliuose ir Joniškyje, į šį miestelį suvažiuodavo nemaža apylinkės valstiečių, tad ir žemės ūkio produktus superkančių pirklių. O tai jiems buvo patogiu, nes per Meškuičius ėjo kelias iš Šiaulių į Rygą. Galimas daktas, kad naikinant neapgalvotai leistus 1691 m. Meškuičių turgus, daugiausia siekta naudoti ekonomijos administraciniam centrui Šiauliams, kurie gyventojų skaičiumi, o kai kada ir prekybos intensyvumu nusileido Joniškui ir net Žagarei (t. y. abiem Žagarės miesteliams, juridškai savarankiškiems, o faktiškai sudariusiems gana vieningą stamboką ūkinį kompleksą), nors ši buvo mažiau privilegijuota už Šiaulius. Visa tai matyti iš lentelės duomenų. Prieš 1649 m. gaisrus Šiauliuose surašyta 120 namų, Joniškyje — 183, N. Žagarėje — 110 (su S. Žagare — apie 155). Tuo metu Šiauliuose buvo turgus ir 254 karčemos, Joniškyje — turgus ir 179 karčemos, N. ir S. Žagarėje — du turgūs, muitinė ir 126 karčemos. 1755 m. Šiauliuose buvo 169 dūmai ir 40 karčemų, Joniškyje — 180 namų ir 67—87 karčemos, N. ir S. Žagarėje — 159 dūmai ir 83 karčemos. Beveik nepasikeitė ši proporcija ir XVIII a. pabaigoje. Šiauliams nepadėjo net ta aplinkybė, kad čia anksčiausiai buvo leista kurtis žydams. Nuo 1708 m. žydai jau prekiaavo Šiaulių turguose; 1738 m. mieste buvo 5, 1755 m. — 35, 1783 m. — 65 žydų šeimos. Joniškyje žydai turbūt apsigyveno po 1737 m., kai buvo paskelbta Augusto III privilegija Šiauliams ir Joniškui. Pagal šią privilegiją, į abu miestus, jų prekybos plėtojimo pretekstu, buvo kviečiami ne tik žydai, bet ir graikai bei armėnai. Joniškyje žydai gyveno apytikriai nuo 1753 m.; N. Žagarėje

¹⁹ Nuo Šiaulių iki Meškuičių buvo apie 20 km, tuo tarpu iki Radviliškio ir Kuršėnų — 25 km, iki Gruzdžių ir Lygumų — 28 ar 29 km, iki Šaukėnų — 35 km. Meškuičiai ir nuo Joniškio buvo tik per 22 km, tuo tarpu Žagarė — 29 km, Zeimelis ir Gruzdžiai — 32 km.

²⁰ Miškinis A., Šešelgis K. Miesto gyvenviečių tinklo vystymasis Lietuvoje iki XX a. vidurio (1940 m.) // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra. 1965. T. 4, sąs. 2. P. 224; Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. 1971. T. 3. P. 392 (SE plotas apie 1700 km²).

jie įsikūrė veikiausiai po 1742 m. ūkinių ir administracinių ŠE reformų. 1748 m. miestelyje gyveno 25, 1783 m.— 54 šeimos. 1784 m. žydai pirmą kartą paminėti ir Gruzdžiuose (5 šeimos), 1789 m.— Meškuičiuose (1 šeima). Radviliškis jų neįsileido iki XVIII a. pabaigos.

Tik Šiauliuose, atrodo, beveik visais laikais buvo daugiau amatininkų negu Joniškyje ir Žagarėje. 1649 m. Joniškyje ir Šiauliuose jų surašyta po 30, N. Žagarėje — 15. Yra žinoma, kad Joniškyje 1617 m. įsteigtas batsiuvių cechų (privilegija konfirmuota 1618 m.). Tuo tarpu Šiauliuose 1660 m. nurodoma net 12 cechų (skerdikų, siuvėjų, kailiadirbių, kalvių, šaltkalvių, stiklių, stalių, kubilių, račių, baldžių, tekintojų ir pakinktų dirbėjų)²¹; deja, kol kas nėra duomenų apie tai, kada šie cechai įsteigti ir kiek juose 1660 m. dirbo amatininkų. Iki šiol neišaiškintas ir 1755 m. cechų bei amatininkų skaičius Šiauliuose (1795 m. buvo 32 amatininkai) ir Joniškyje; N. ir S. Žagarėje tuo metu buvo apie 25 amatininkus. Kaip ten bebūtų, amatų gamybos tradicijos bei išvystyta linininkystė ŠE galėjo turėti tam tikros reikšmės, steigiant Šiauliuose vieną pirmųjų Lietuvoje verpimo-audimo manufaktūrų su skyriais Joniškyje, Žagarėje ir Radviliškyje.

Taigi, lyginant ŠE miestų ir miestelių ūkinės veiklos ir dydžio duomenis, matyti, kad ekonomijos administracinis centras Šiauliai nedomino nei ūkiniu atžvilgiu, nei dydžiu — kaip kad Varniai Žemaičių vyskupo ar Biržai Radvilų valdose. Šiaulių ugdymas kitų prekybos centrų sąskaita (Meškuičių atvejais), papildomas administracinis stimuliavimas (iš Telšių į Šiaulius po 1765 m. buvo perkelti apygardos teismai) bei kitos protekcionistinės priemonės net A. Tyzenhauzo vykdytos „antimiestiškos“ politikos²² laikotarpiu pasirodė nepakankamos. Tai gana svarbi ŠE miestų ir miestelių raidos ypatybė, kurios priežastis ateityje dar reikės atskleisti.

Iš lentelėje pateiktų duomenų susidaro vaizdas, kad ūkinės veiklos ir gyventojų skaičiaus svyravimas ŠE miestuose ir miesteliuose beveik nesiskyrė nuo visos LDK; tam daugiausiai reikšmės turėjo XVII a. vidurio ir Šiaurės karų pasekmės. Tiesa, ŠE miestus ir miestelius palietė ir 1678—1679 m. švedų žygis per Žemaitiją į Prūsiją bei prieš pat Šiaurės karą ekonomijoje sutelkta saksų kariuomenė Rygai pulti, tačiau šių įvykių padariniai atskiriems ŠE miestams ir miesteliams vargu ar buvo sunkesni negu gaisrų, dažnai juose siautusių ir turėjusių atsitiktinį pobūdį. Juo labiau, kad ir karai skirtingai paveikė atskirus miestus ir miestelius. Pavyzdžiui, po Šiaurės karo Radviliškyje visai neliko gyventojų, tuo tarpu kiti ŠE miestai ir miesteliai nukentėjo gerokai mažiau, nors taip pat nevienodai.

Planas, užstatymas ir vaizdas

Iki SE įsteigimo įsikūrę Šiauliai ir N. Žagarė statėsi pagal savaimingai susidariusį radialinį planą. Senasis Joniškis (Kalnelyje) buvo stačiakampio plano, o persikėlęs XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje į dabartinę vietą — radialinio. Žemoje ir pelkėtoje lygumoje įsikūręs Radviliškis, turint ome-nyje to meto kelių tinklą, galėjo būti linijinio arba radialinio plano. Ma-

²¹ Kryževičius V. Min. veik. P. 30.

²² Ten pat. P. 11 ir kt.

tuojant valakus Šiaulių valsčiuje, apie 1557 m. Žagarės ir Radviliškio planas buvo pertvarkytas į stačiakampį, naudotą daugeliui prekybos ir amatų centrų LDK formuoti. Šiaulių radialinis planas, esant susiformavusiam miestui, į stačiakampį tuo metu tikriausiai nebuvo pakeistas. Tad steigiant SE, iš joje buvusių keturių miestų ir miestelių (įskaičiuojant ir senąjį Joniškį) vienas buvo radialinio plano, trys — stačiakampio. Tuo tarpu XVII a. pirmojoje pusėje įsteigtų Gruzdžių ir Meškuičių kaimų planas pradžioje tikriausiai buvo linijinis, t. y. įprastas to meto žemdirbių gyvenvietėse. Kiek vėliau abiejų gyvenviečių planas pasikeitė. Gruzdžiuose tai įvyko 1636 m., kaimą pertvarkius į miestelį,— 1638—1640 m. jau buvo suplanuoti kvadratinė aikštė. Meškuičių linijinis planas persitvarkė į radialinį po 1691 m. savaimė: leidus turgus, prie bažnyčios susidarė prekybinė aikštė, o į ją netrukus įsijungė nauji keliai. Taigi XVII a. pabaigoje 50% SE miestų ir miestelių buvo stačiakampio, 50% (tarp jų ir kitoje vietoje atsiradęs Joniškis) — radialinio plano. Tai liudija žymiai aukštesnį, palyginti su LDK, to meto SE prekybos ir amatų centrų urbanizavimo lygį, didesnę jų plano formos ir ūkinių funkcijų atitikimą²³.

XVII a. pabaigoje susidarę SE miestų ir miestelių planai nesikeitė iki 1765 m., kai A. Tyzenhauzas, perėmęs administruoti ekonomiją, padarė ne tik ūkinių-ekonominių, bet ir urbanistinių reformų (tiesa, pasak jo, reformos „neturėjo realios reikšmės pajamų požiūriu“). A. Tyzenhauzo nurodymuose ekonomijai tvarkyti buvo parašyta, kad „nuo šiol Šiaulių, Joniškio ir Žagarės miestai nebus kitaip statomi, kaip tik pagal ekonomijos matininko nurodymą“. Taigi urbanistiniai pertvarkymai buvo numatyti tik svarbiausiuose prekybos ir amatų centruose. Tuo tarpu realizuoti jie buvo vien Šiauliuose; Joniškio rekonstrukcijos projektas buvo pradėtas įgyvendinti tik už miesto ribų, nors ir jo žemėse; N. Žagarėje pasitenkinta keliolikos pastatų statyba. Radviliškio ir Gruzdžių miesteliuose, taip pat Meškuičiuose, kurie tuo metu jau buvo virtę kaimu pagal ūkinės veiklos pobūdį, kad ir nepraradę miestelio plano formos, pastatyta tik po keletą pastatų (dvaruose ar palivarkuose, viena kita karčema), nors šalia buvo nutiesti keliai ar atlikti kiti darbai (kaip ir visoje ekonomijoje). Taigi A. Tyzenhauzo urbanistinės reformos iš esmės pakeitė tik Šiaulių planą.

Nėra tikslių duomenų apie tai, koks buvo Šiaulių planas iki rekonstrukcijos²⁴, kuri 1774 m. pradėta centrinėje dalyje, pertvarkant gatvių tinklą ir aikštę pagal klasicistinės architektūros principus. Buvo nutiesta Naujoji Mintaujos (dabar Vilniaus) gatvė, suprojektuota stačiakampė, didesnė negu buvo, aikštė. Iš jos į šiaurvakarius, iki dvaro sodybos, buvo nutiesta Skersinė gatvė (dabar V. Kapsuko gatvės rytinė dalis). Šios gatvės ąsoje, aikštės pietryčių šone, greta bažnyčios, buvo pastatyti teismo rūmai. Tokiu būdu centre, tarp dvaro sodybos ir teismo, buvo formuojama viena iš dviejų numatytų kompozicijos ašių. Antrąją ašį turėjo sudaryti taip pat nauja

²³ Miškinis A. Lietuvos miestelių išplanavimo ir erdvinės struktūros charakteristika // Lietuvos TSR architektūros klausimai. V., 1974. T. 4. P. 104 (iš 253 Lietuvos TSR ribose 1940 m. buvusių miestų ir miestelių linijinį planą turėjo 27,7%, radialinį — 56,5%, stačiakampį — 15,8%).

²⁴ Miškinis A. Šiaulių urbanistinės raidos bruožai // Statyba ir architektūra. 1986. Nr. 9.

gatvė — kelias į Rygą, numatytas tiesi į šiaurę, nuo aikštės (anksčiau kelias iš Šiaulių į Rygą atsišakojo vakariniame miestelio pakraštyje nuo Kuršėnų kelio). Pačioje aikštėje, simetriškai Rygos keliui, buvo numatytos prekybos eilės, paštas ir austerija (karčema). Plane buvo numatyta reguliuoti ir buvusią Dvaro bei kitas gatves.

Aplink aikštę, Naujojoje Mintaujos, Skersinėje ir Dvaro gatvėse buvo numatyta pastatyti 100 vienaaukščių namų. Pirmiausiai jie buvo statomi Naujojoje Mintaujos gatvėje ir aikštės pietvakarių ir pietryčių šonuose. Iki Tyzenhauzo nušalinimo nespėta pastatyti namų aikštės šiaurvakarių šone, taip pat dvaro rūmų, kurie turėjo būti Skersinės gatvės gale. Teismas, paštas, austerija ir kiti visuomeniniai pastatai buvo statomi pagal individualius projektus, klasicistinio stiliaus, iš plytų, o gyvenamieji namai — pagal 3 ar 4 tipinius („pavyzdinius“) projektus: 26 namai iš plytų, 24 — iš medžio su plytų siena gatvės pusėje ir 34 — mediniai.

Šiaulių rekonstrukcijos planą ir pastatų projektus turbūt rengė vienas iš Tyzenhauzo administracijoje dirbusių architektų — italas majoras Džiuzepė Sakas (Sacco), gimęs Veronoje 1735 m. ir miręs Vilniuje 1798 m. Tyzenhauzą nušalinus, architektas, matyt, retkarčiais atvykdavo į Šiaulius prižiūrėti baigiamų statybų: 1783 m. inventoriuje nurodoma, kad viename naujų namų Naujojoje Mintaujos gatvėje gyvena statybininkas („pan bu-downicz“).

Taigi Šiauliai XVIII a. pabaigoje taip pat įgavo taisyklingą stačiakampį, klasicistinės architektūros principais suformuotą planą. Vadinasi, net keturi iš šešių SE miestų ir miestelių buvo suplanuoti, o tai, lyginant su LDK, rodo, kad ekonomijos prekybos ir amatų centrų urbanizavimo lygis dar labiau pakilo.

SE planuoti ir įvykdyti urbanistiniai pertvarkymai tarsi kiek prieštarauja A. Tyzenhauzo ekonominei politikai miestų ir miestelių atžvilgiu, nors faktiškai buvo šios politikos dalis. Tad dėl šių pertvarkymų, kurie išplaukė iš siekimo miestus ir kai kuriuos miestelius tvarkyti Vakarų Europoje pavyzdžiu, visą A. Tyzenhauzo miestų ir miestelių politiką, kuri panašią formą įgavo ir kitose jo administruojamose LDK ekonomijose, vargu ar galima be išlygų laikyti „antimiestiška“²⁵. Klausimą, matyt, dar reikėtų patikslinti. O tai, kad pertvarkant miestus, anksčiau užstatyta jų teritorija buvo vienaip ar kitaip rekonstruojama²⁶, nors ir pažeidė šių magdeburginių miestų statusą, buvo veikiausiai neišvengiama. Aišku tik viena, kad A. Tyzenhauzo numatyti ir pradėti realizuoti SE (kaip ir kitų ekonomijų) miestų bei miestelių pertvarkymai to meto LDK valstybinių ir privačių miestų statybos fone yra išimtis tiek užmoju, tiek sumanymo gilumu bei naujoviškumu. Tai, kad šių pertvarkymų poveikis buvo nepakankamai stiprus (išskyrus Šiaulius), — jau A. Tyzenhauzo pašalinimo rezultatas.

Apie SE miestų ir miestelių užstatymą nėra pakankamai duomenų. Turimos medžiagos (beveik vien aprašymų) palyginimas su LDK duoda pagrindą teigti, kad iki 1765 m. užstatymas beveik visur (išimtį sudaro tik

²⁵ Kryževičius V. Min. veik. P. 11 ir kt.

²⁶ Ten pat. P. 122, 123 (autorius nurodo, kad rekonstruojant Šiaulius, A. Tyzenhauzo iniciatyva iš miesto buvo paimta 25 valakai žemės, panaikinta 90 sodybų iš 208, jų vietoje pastatyta dvaro sodyba, plytinė, malūnas ir nuomai skirti namai).

ŠE miestų ir miestelių ūkinės

	SIAULIAI			JONISKIS			N. ZAGARĖ		
	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemių, amati- ninkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemių, amati- ninkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemių, amati- ninkų, krautuvių
1638— 1640	175 ⁵ / ₆ s. 180 n.		254 k. 30 a.			179 k. 30 a., kr.			
1639				175 n.			110 n.	10 n.	99 k. 10 kr.
1647									
1649	189 ¹ / ₃ s. 120 n.		254 k. 30 a.	183 s. 183 n.		179 k. 30 a.	110 n.		99 k. 10 a., kr.
	97 s. 57 d.		69 k.	120 n.		88 k.		41 š.	37 k.
1650	134 s. 81 d.		108 k.					54 š.	50 k.
1651				91 d.		86 k.			
1657			324 k. (?)						
1658	199 s. 158 n.			224 s. 167 d.			147 s. 50 n.		
1673	178 ¹ / ₁₂ s. 183 d.		120 k.						
1674	178 ¹ / ₁₂ s. 183 d.		120 k.	149 ¹ / ₂ apg. s.		84 k. 20 a.	146 s. 146 n.	20 n.	45 k. 3 kr. 10 a.
1676							146 n.		54 k.
1682	191 ⁷ / ₈ s. 183 d.		89 k.	176 ¹ / ₂ apg. s.		83 k.	146 n.		54 k.
XVII a. pab.									

veiklos ir demografijos duomenys

RADVILISKIS			GRUZDZIAI			MESKUICIAI		
sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydu, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvų	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydu, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvų	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydu, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvų
apie 100 s.		52 k.	15,5 s.		40 k.			
40 n.								
		51 k.						
100 ¹ / ₃ s. 60 n.		51 k.	17,5 s.		40 k.	17 val.		
40 n.		23 k.						
100 ¹ / ₃ s. 67 n.		30 k.	23,5 s. 40 n.		28 k.			
54 s. 49 n.								

	SIAULIAI			JONISKIS			N. ZAGARE		
	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčėmų, amati- ninkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčėmų, amati- ninkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčėmų, amati- ninkų, krautuvių
1708							171 n.		40 k.
1710									
1736						4 a.		75 š.	20 k. 5 a.
1738	175 a.	5 ž. š.	26 k.	231 s. 210 n.		48-62 k. 16 kr.		144 š. 12 n.	19 k.
1742	175 s. 99 d.		16 k.	234 s. 196 n.		10 kr.	133 s. 75 d.		45 k.
1743				184 n.				84 š.	
1745				193 n.		60 k.		90 š.	
1748				243 n. (?)				110 š. 25 ž.	59 k.
1755	210 s. 169 d.	35 ž. š.	40 k.	228 s. 180 n.		67-87 k.	143 s. 16 ž. s. 114 d.	33 ž. n.	64 k. 9 a.
1756							163 s. 16 ž. s. 123 d.	30 ž. n.	64 k. 19 kr.
1759				230 n.		82 k.			
1761							93 d. 11 ž. d.		37 k.
1763									65 k., kr.
1764									59 k., kr.

RADVILISKIS			GRUZDZIAI			MESKUICIAI		
sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvų	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvų	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvų
nė vieno g.								
	33 š. 9 n. š.	2 k.		26 š.	10 k.			
56 s.		5 k.				17 val.		
55 s. 28 d.				30 š.	11 k.	9 val.		
				32 š. 5 n. š.				
54 s. 47 d.				45 š.	16 k.	13 val. 15 s. 12 d.		
				48 š. 8 n. š.	16 k.			

	SIAULIAI			JONISKIS			N. ZAGARE		
	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčėmų, amatininkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčėmų, amatininkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčėmų, amatininkų, krautuvių
1765	208 n.								
1777							152 s. 97 d. 27 ž. d.	589 g. 238 ž.	
1778							108 v. 36 ž. v.	273 ž.	
							142 n.	111 š. 538 g.	
1778								115 š.	
1779								25-26 ž. š.	
1780				198 d.					
1783	197 s. 188 n.	550 g. 66 ž. š.		199 d.	941 g.			131 š. 54 ž. š.	
1784							147 n.	768 g.	
1786	185 n.	180 š. 66 ž. š.		214 n.	24 n. š. 65 valst. š.	5 kr.	126 v.	128 š. 52 ž. š. 28 n. š.	
1789	189 s. 189 n.			211 n.	42 n. š.	5 kr. 2 ž. kr. 6 a.	129 v. 147 n.	36 valst. š. 51 ž. š. 45 n. š.	
1792									
1795				217 n.	88 ž.		134— 136 d. 62 ž. d.		

Pastabos: 1) Lentelė sudaryta remiantis: 1638—1640 m.— Baltarusijos TSR centrinis 1639 m.— Marčėnas R. Siaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m. V., 1969. P. 12; poławie XVII wieku // Rocznik Białostocki. 1961. T. 1. S. 102; 1649 m.— CVIA. F. 11. 1657 m.— CVIA. Mikrofilmų kolekcija iš LLR archyvų. Ap. 2. Mf. 4163; 1658 m.— VUB

RADVILISKIS			GRUZDŽIAI			MESKUICIAI		
sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvių	sklypų valdų, dūmų, namų	šeimų, gyventojų, žydų, nuomininkų	karčemų, amati- ninkų, krautuvių
				29-33 š.				
	34 š.							
				5 ž. š.				
52 n.		kr. 4		25 š. 78 g.		17 val.	21 š. 10 n.š.	k.
39 n.				33 š.		17 val.	21 š. 10 n. š. 1 ž. š. 52 g.	k.
				24 š. 112 g.				
37 d.	213 g.			27 š. 130 g.				

valstybinis istorijos archyvas Minske (toliau — CVIA BTSR). F. 694. Ap. 4. B. 1844; 1647 m.— Alexandrowicz S. Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i w Ap. 2. B. 175 ir MAB RS. Mf. 2154, 2172; 1650 ir 1651 m.— CVIA. F. 11. Ap. 2. B. 175; RS. F. 4, A-2020; 1673 m.— Ten pat. A-2016; 1674 m.— CVIA BTSR. F. 694. Ap. 2. B. 9875;

1676, 1708, 1736, 1743, 1745, 1748, 1759, 1780 ir 1795 m.— MAB RS. F. 267—113; 1682 m.— CVIA. Ap. 2. Mf. 4164; XVII a. pab.— CVIA BTSR. F. 694. Ap. 2. B. 9528; 1710 m.— Valančius M. Raštai. V., 1972. T. 2. P. 146; 1738 m.— CVIA. Ap. 2. Mf. 4168; 1742 m.— Ten pat. Mf. 4169; 1755 m.— CVIA BTSR. F. 694. Ap. 2. B. 9532; 1756 m.— Archiwum Głównie Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłowskie. Dział XXV, Nr. 4363; 1761 m.— CVIA. F. 717. Ap. 1. B. 5; 1763 m.— Ten pat. B. 8; 1764 m.— Ten pat. B. 10; 1765 m.— Puzinas J. Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai. Šiauliai, 1930. P. 18; 1777 m.— CVIA. F. 717. Ap. 1. B. 98; 1778 m.— Ten pat. B. 134; 1778—1779 m.— Ten pat. B. 139; 1783 m.— CVIA. SA-4035; 1784 m.— Zytkowicz L. Recenzia // Ateneum Wileńskie. Wilno, 1935. R. 10. S. 438; 1786 m.— CVIA. SA-4035; 1789 m.— CVIA. SA-4058; 1792 m.— CVIA. F. 717. Ap. 1. B. 297. 2) Lentelėje įrašytas to meto dokumentuose duotas karčemų skaičius nerodo karčemų pastatų skaičiaus. Karčema būdavo vadinama vienos rūšies gėrimams parduoti („šinkuoti“) skirta patalpa miestiečio ar miestelėno name. Jei tame pačiame name būdavo parduodami dviejų arba trijų rūšių gėrimai, skaičiuodavo, kad yra 2 arba 3 karčemos. 3) Kai kurie bendri duomenys tikriausiai ne visi išsamūs, nes pateikti be bažnyčios jurisdikos duomenų (pvz., Gruzdžių ir Zagarės — 1777—1795 m.). 4) Sutrumpinimai: s.— sklypai, v.— valdos, n.— namai, š.— šeimos, g.— gyventojai, ž.— žydai, n.— nuomininkai (kitoje skiltyje), k.— karčemos, kr.— krautuvės, a.— amatininkai, val.— valakai, valst.— valstiečiai, d.— dūmai. 5) Tose pat skiltyse pateikti skaičiai neturėtų būti sumuojami. Juos reikėtų suprasti taip: 210 s., 169 d.=210 sklypų, juose — 169 dūmai; arba — 128 s., 52 ž. š., 28 n. š.=128 šeimos, iš jų 52 žydų šeimos ir 28 nuomininkų šeimos.

didžiausieji LDK miestai) buvo toks pat arba labai panašus: daugumas pastatų — vienaaukščiai, mediniai, jų padėtis aplink aikštes, prie gatvių ir sodybose — beveik vienoda, daugiausiai priklausiusi nuo bendrųjų bei lokalinių statybos sąlygų ir tradicijų, teritorijos tinkamumo statybai ir pan. Juo labiau, kad, kaip ir LDK, visi SE miestai ir miesteliai kentėjo nuo dažnų gaisrų, dėl kurių užstatymas daugiausiai keitėsi (pavyzdžiui, Šiauliai degė XVII a. viduryje ir XVIII a. pradžioje, Joniškis — 1636, 1649, 1676, 1735, 1738, apie 1742, 1748, 1753, 1755 m., N. Zagarė — 1636, 1649, 1710, 1757, 1758, 1775, 1776 m.). Tik A. Tyzenhauzo iniciatyva SE pradėjus statyti plytines ir reguliuoti užstatymą (kad būtų „didesnė tvarka“), miestuose ir miesteliuose padidėjo pastatų kapitališkumas, užstatymo taisyklingumas, atsirado daugiau dviaukščių pastatų. Daugiau kapitalinių (akmens, „prūsiško mūro“, net molio) pastatų buvo statoma Joniškyje ir Zagarėje, tuo tarpu Šiauliuose rekonstrukcijos metu iš 84 naujų, numatytų išnuomoti bei parduoti gyvenamųjų namų net 26 (30%) buvo pastatyti iš plytų, o 24 — iš medžio ir plytų. Pirmą kartą Lietuvos statybos praktikoje Šiauliuose buvo panaudoti standartiniai gyvenamieji namai — panašiai kaip kitose A. Tyzenhauzo administruojamose ekonomijose (Gardine, Pastovuose ir kitur).

Nėra tiesioginių autentiškų duomenų ir apie SE miestų bei miestelių vaizdą ekonomijos egzistavimo laikotarpiu. Bene vienintelė šio pobūdžio medžiaga — tai miestų ir miestelių ženklai 1613 ir 1781 m. žemėlapiuose. Pirmajame žemėlapyje užfiksuoti keturi iš šešių nagrinėjamų objektų — Šiauliai, Joniškis, Zagarė ir Radviliškis, antrajame — dar ir Gruzdžiai (nei viename, nei kitame nėra Meškuičių).

1613 m. LDK žemėlapyje keturi nagrinėjami miestai ir miesteliai (be jų, ir „Naujuoju miesteliu“ veikiausiai vadinama Sakyna) pavaizduoti panašiai, nors ir individualizuotai. Visuose jų ženkluose matyti vertikalės: Šiaulių, Zagarės, Joniškio (ir Sakynos) — beveik identiškos (su smailiu bokštu), skiriasi tik Radviliškio. Taigi atrodytų, kad tik Radviliškyje ne-

buvo bažnyčios. Tačiau iš tikrųjų XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje (kai galėjo būti renkama medžiaga žemėlapiui) bažnyčios buvo tik Šiauliuose ir N. Žagarėje. Į naują vietą persikėlusiam Joniškyje (tik čia miestelis tuo metu ir galėjo būti pažymėtas) bažnyčia pastatyta 1626 m. (Šakynoje — ne anksčiau kaip 1680 m., kitais duomenimis — 1789 m.). Taigi SE miestų ir miestelių ženklai 1613 m. žemėlapyje neatitinka faktiškos būklės; nors jie, kaip minėta,— individualizuoti, bet tai turbūt padaryta sąlygiškai, o ne siekiant realumo. Todėl šie ženklai neatspindi XVII a. pradžios SE, kaip, beje, ir kitų LDK miestų bei miestelių, vaizdo.

Panašiai gali būti vertinami ir 1781 m. SE žemėlapyje pateikti miestų bei miestelių ženklai. Matyt, jų pagrindinis tikslas — pavaizduoti ekonomijos administracinį suskirstymą. Miestai ir miesteliai žymimi vienokiais ženklais (kažkodėl tik Radviliškio ir N. Žagarės jie sudėtiniai, o Šiaulių ir Joniško — paprasti), gubernijų ir raktų centrai — kitokiais. Viena iš miesto ženklų sudėtinių dalių — bažnyčia. Žinant, kaip atrodė to meto mūrinė Joniško bažnyčia, dar galima sutikti, kad ji šio miesto ženkle fiksuota gana realistiškai (gal tai ir atsitiktinumas). Tuo tarpu Šiaulių ženkle ji toli gražu ne tokia, kokia buvo iš tikrųjų (XVII a. pirmojoje pusėje pastatyta mūrinė renesanso stiliaus bažnyčia ir XVIII a. pabaigoje nedaug skyrėsi nuo dabartinės).

Tad apie SE miestų ir miestelių vaizdą nuo 1589 iki 1795 m. galima spręsti tik iš netiesioginių duomenų. Esant panašiam SE ir daugumos LDK miestų bei miestelių užstatymui, jų vaizdo ypatybes ir skirtības galėjo nulemti visuomeniniai pastatai ir kompleksai, kurie, palyginti su gyvenamaisiais namais, buvo didesni ir kitokios architektūros (įvairių konfesijų bažnyčios, vienuolynai, rotušės ir pan.).

Steigiant SE, bažnyčios jau buvo Šiauliuose, N. Žagarėje ir senajame Joniškyje, t. y. trijuose iš keturių to meto miestų ir miestelių. Tad tuo metu SE labiau negu LDK (kur tik apie 43% miestų ir miestelių XVI a. pabaigoje buvo bažnyčios) prekybos ir amatų centrų vaizdas atitiko funkcijas. Iki XVII a. pabaigos bažnyčios buvo pastatytos ir kituose SE miestuose bei miesteliuose (Radviliškyje — 1619 m.; Gruzdžiuose — 1636 m. reformatų, o prieš pat 1696 m., bet ne vėliau kaip 1699 m.— katalikų; Meškuičiuose — 1677 m.). Vadinasi, XVII a. pabaigoje visų SE miestų ir miestelių (LDK — tik 72%) vaizdas skyrėsi nuo kaimų — labiau atitiko funkcijas, buvo individualesnis. Šie skirtumai dar labiau išryškėjo, Šiauliuose ir Joniškyje pastatius rotušes, o XVIII a. pabaigoje — sinagogas, verpimo-audimo fabrikus ir kitus pastatus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tik Joniškyje buvo jėzuitų misija, tuo tarpu stambesni vienuolynų kompleksai nebuvo pastatyti nė viename SE mieste ar miestelyje.

Reziumuojant matyti, kad SE miestuose ir miesteliuose nuo 1589 iki 1795 m. dėl lokalinių vystymosi sąlygų, palyginti su LDK, išryškėjo kai kurios ypatybės. Genezė jų pasireiškė intensyvesniu prekybos ir amatų centrų bei kaimo gyvenviečių steigimu XVII a. pirmojoje pusėje, ūkinėje veikloje — nepakankamu, nepaisant tam tikrų protekcionistinių priemonių, ekonomijos centro — Šiaulių miesto — dominavimu ir nepakankamai išvystyta magdeburginių miestų (Šiaulių ir Joniško) prekyba, retesniu pre-

kybos ir amatų centrų tinklu; plane, užstatyme ir vaizde — gerokai aukštesniu miestų ir miestelių urbanizavimo lygiu, didesniu jų plano formos bei vaizdo ir funkcijų atitikimu. Lokalinės SE sąlygos nulėmė ir beprecedentinį LDK turgaus privilegijos anuliavimą Meškuičiuose bei Joniškio miestelio persikėlimą į kitą vietą. Kažin ar A. Tyzenhauzo sumanyti ir pradėti vykdyti išimtiniai pagal užmojį, sumanymo gilumą bei naujoviškumą miestų ir kai kurių miestelių pertvarkymai gali būti laikomi „anti-miestiškais“.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНЕЗИСА И ХОЗЯЙСТВЕННО-АРХИТЕКТУРНОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ И МЕСТЕЧЕК ШЯУЛЯЙСКОЙ ЭКОНОМИИ

А. МИШКИНИС

Резюме

Объект исследования — с 1589 по 1795 г. находившиеся в границах экономики города Шяуляй и Ионишкис, местечки Радвилишкис, Грузджай, Мешкуйчай и Науйойи Жагаре. Исследование проводилось с использованием материалов опубликованных очерков историко-урбанистического развития этих объектов. При исследовании основное внимание обращалось на: 1) генезис; 2) хозяйственное развитие и динамику демографии; 3) планировку, застройку и общий облик городов и местечек.

В процессе исследования было установлено, что наиболее интенсивное возникновение новых центров торговли и ремесел, а также сельских поселений в экономике происходило в первой половине XVII в. Несмотря на некоторые протекционистские мероприятия, направленные на более быстрое развитие административного центра экономики города Шяуляй (была аннулирована торговая привилегия местечка Мешкуйчай — беспрецедентный случай в Великом княжестве Литовском за все время его существования), этот город был меньше города Ионишкиса и местечка Жагаре. Возможно, что недостаточно интенсивное развитие торговли во всех городах и местечках экономики повлияло на их сеть: она была менее густой по сравнению с остальной территорией Литвы. Однако уровень урбанизации здесь был более высоким, а планировка, характер застройки и общий облик более соответствовали хозяйственным функциям.

Įteikta 1986 m. gegužės mėn.

Trumpai apie autorių

Miškinis Algimantas (g. 1929), archit. m. kand., LTSR statybos ir architektūros in-to Urbanistikos sektoriaus vedėjas. Tyrinėja Lietuvos miestų ir miestelių raidą, jų architektūrinės ypatybes. Šia tema yra paskelbęs daug straipsnių bei monografijų.